MŰTÁRGYMENEKÍTÉSI KÍSÉRLETEK A II. VILÁGHÁBORÚ ÁRNYÉKÁBAN

ADALÉKOK A HERZOG-GYŰJTEMÉNY HÁTTERÉHEZ

RADVÁNYI ORSOLYA

A 19. század második felében, a Monarchia idején felgyorsuló műtárgybehozatal, a művészeti mecenatúra megindulása és hirtelen magas színvonalra jutása eredményeként a műgyűjtés Magyarországon is meggyökeresedett. Az arisztokraták hagyományos műgyűjteményei mellett a szerencsés gazdasági és művelődési körülmények együtthatásaként megjelentek az újonnan felemelkedett pénzarisztokrácia képviselőinek kollekciói is, köztük például a Herzog famíliáé. Az I. világháború kitörése, majd a trianoni békekötés kétségtelenül megakasztotta az addig felívelőben lévő gyűjtői kedvet és befektetési hajlandóságot, de a műtárgyak kivitele szempontjából mégsem gyakorolt végzetes hatást műgyűjteményeinkre. Annál inkább a két világháború közötti világgazdasági válság, majd a harmincas évek végén a zsidótörvények bevezetésével meginduló diszkriminációs politika, amely jelentős importtevékenységet indított el. A gyűjtők közül többen az emigrációt, mások vagyontárgyaik értékesebb részének külföldön történő biztonságba helyezését vagy értékesítését választották. Az alábbi esetek a nagy hírű és gazdag Herzog család tagjainak menekítési akcióit mutatják be, korábban publikálatlan és feldolgozatlan források segítségével.

Bevezetésképpen vegyük közelebbről szemügyre a főszereplők, a báró csetei Herzog családból származó Mór Lipót és fia, András élettörténetét. A család társadalmi felemelkedése Herzog Péternek (1838–1914) volt köszönhető, aki 1886-ban csetei előnévvel nemességet, 1904-ben pedig bárói rangot kapott. Péter atyja, Mózes Löbl (Móric Lipót) és testvére, Rudolf az 1840-es évek második felében M. L. Herzog et Comp. néven közös vállalkozást alapított, amely szállítmányozással és bizományi üzlettel foglalkozott. A kis alaptőkével megindítható, helyhez nem kötött fuvarozó- és kereskedőtevékenység az 1850–1870 közötti időszakban élte fénykorát. A Herzog

cég korai Pestre költözése mutatja, hogy igen eredményesen vitték az üzletet, mert hamar saját számlára kezdtek vásárolni és saját raktárt is nyitottak. Apja halála után Péter is belépett a családi vállalkozás irányításába, amelyet az 1860-as évek gazdasági konjunktúrája idején már egyedül irányított. A cég gyapjú- és dohánykivitelre szakosodott, majd az állami támogatással létrehozott Magyar Dohánykereskedelmi Rt. egyik alapítója és főrészvényese lett. Dohánykereskedelmi üzletét a Balkánra is kiterjesztette a törökországi Cavallában alakított lerakattal.

Az ősei zsidó hite mellett élete végéig kitartó Péter tevékenyen részt vállalt a közéletben, tagja volt a fővárosi törvényhatóság pénzügyi bizottságának, és vagyonából jótékonysági adományokat tett árvaházak, szeretetházak, valamint a vakok tanintézete számára. A család emelkedését a telephely változásai is szemléltetik: apja még a város szélén tartotta fenn üzleti telepét, Péter már a belváros közelébe költöztette át. A bárósítása körüli időszakban telket vásárolt az akkoriban kialakított Sugár úton, ahová 1885-ben fényűző palotát építtetett. Ezután itt élt gyermekeivel és feleségével, bár a palotán kívül még hat pesti házzal és telekkel, egy vidéki birtokkal és egy újtátrafüredi ingatlannal is rendelkezett. A cég irányítását, valamint Andrássy úti palotájának tulajdonjogát teljes berendezésével együtt végrendeletében egyetlen fiára, Mór Lipótra hagyta[1] (1. kép).

A nagyapa nevét viselő Mór Lipót (1869–1934) a kereskedelmi akadémia elvégzése után, gyapjúkereskedői minőségben lépett be a családi vállalkozásba 1886-ban. A cég a következő évtizedek folyamán egyre inkább eltávolodott eredeti tevékenységétől. 1921-ben Mór Lipót hivatalosan is bejelentette, hogy az általa átalakított vállalat azontúl kizárólag bankári tevékenységgel, finanszírozással, értékpapírüzlettel, valamint deviza- és valutaüzlettel foglalkozik. (Megjegyzendő, hogy a 19–20. század fordulójának egyik jellegzetes jelensége volt a kereskedőházak magánbankházzá történő átalakítása, amely egyrészt a családi vagyon kezelését, másrészt az érdekeltségi körhöz tartozó vállalatok finanszírozását és irányítását szolgálta. A konjunktúra alakulásától függött, milyen egyéb bankszerű műveletre terjesztették ki tevékenységüket. Ekkoriban alapított bankházat a Herzogékkal családi kapcsolatban is álló [Hatvany] Deutsch Ignác, valamint a korszak másik nagy műgyűjtője, Kohner Adolf is.) Az átalakított profilú cég az első világháború idején a legjelentősebb malomipari (pesti Blum-féle Gőzmalom Rt., Victoria Malom Rt., nagyváradi Hunyady- és László-malom), bányászati (Észak-magyarországi Kőszénbánya Rt.), tengeri szállítmányozási (Adria Tengerhajózási Rt.) és dohányipari (Oriental Tobacco Trading Comp. Ltd.) cégek részvényese volt. Ezt a sort folytatták a dinamikusan fejlődő vasúti társaságokba (Eperjes–Bártfa helyi Érdekű Vasút Rt., Baja–Gara Országhatárszéli HÉV Rt.) történt befektetéseik is.[2] A folyamatosan

1 · Az Andrássy út 93. sz. alatti Herzog palota

felfelé ívelő gyarapodásnak a világháborút követően az ország egyharmadát elcsatoló trianoni békediktátum vetett véget. A család korábbi virágzó befektetéseinek nagy része az új országhatárokon kívülre került, a fontos ipari központok, bányák a kisantant országok tulajdonába jutottak, a határok által kettévágott vasúti közlekedési rendszer pedig összeomlott. Mindez nagymértékben befolyásolta az egyik leggazdagabb magyar família anyagi viszonyait is. Az 1920-as években a Büchler és Tsa nevű banküzlet létrehozásával még megpróbálták különválasztani a családi vagyon kezelését a banküzlettől, de az egyre mélyülő válság nem hagyta érintetlenül a Herzog vállalatot sem, amelyben ekkor már Mór Lipót idősebb fia, András is cégvezetőként tevékenykedett. Apja halála után özvegy édesanyjával (szül. Hatvany-Deutsch Janka, 1874–1940)

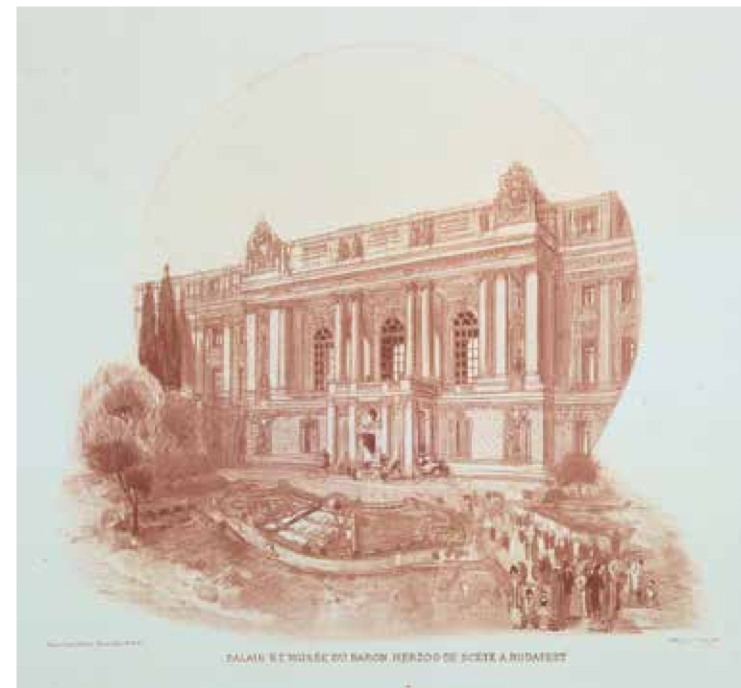

2 · Herzog Mór Lipót családja körében

vitték tovább az egyre nagyobb gondokkal küzdő üzletet, amelynek működését Mór Lipót három gyermeke közös elhatározással 1940-ben beszüntette[3] (2. kép).

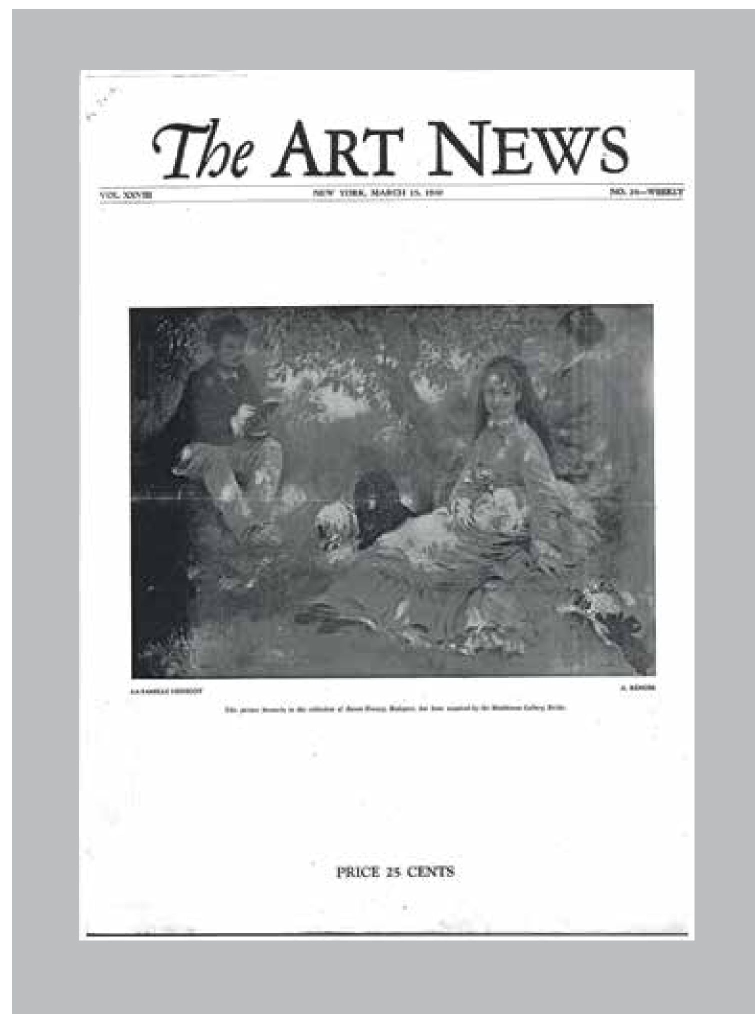
Mór Lipót az 1910-es években barátja és üzlettársa, a közismert marchand-amateur Nemes Marcell irányításával műtárgyvásárlásokba kezdett. A műértő vásárlásait az erős banki háttérrel rendelkező, hitelképes, ám a képzőművészethez kevesebb érzékkel közelítő vállalkozó pénzelte. Együttműködésüknek köszönhetően hamarosan hatalmas méretű és tekintélyes vagyont képviselő, kvalitásában igen magas színvonalúra nőtt, a nemzetközi színtéren is jegyzett műtárgykollekció állt össze az 1920-as évekre az Andrássy úti palotában.[4] A két férfi munkakapcsolatának, a műtárgyvásárlások során közösen megszerzett műtárgyak tulajdonviszonyainak átfogó és pontos feltérképezésére eleddig senki sem vállalkozott, pedig tisztázása elengedhetetlenül fontos volna a gyűjtemények és a gyűjtőszemélyiségek arcképeinek elfogulatlan megrajzolásához.[5] Jelen cikk sem törekedhet erre, de a probléma felvetése mindenképpen indokolt még e szűkös keretek között is. A múzeum irattárában fennmaradt dokumentumok utalnak Nemes és Herzog kapcsolatának üzleti jellegére: számos levelet találunk Herzog Mórtól, aki a neve alatt korábban letétbe helyezett műtárgyakat Nemes Marcell számára kérte kiadni a Szépművészeti Múzeum vezetőségétől.[6] Egy 1916. április 5-i keltezésű levelében egy eddig ismeretlen, Mór Lipót gyűjteményével kapcsolatos fontos adat is feltűnik: a visszakérés indoka eszerint Herzog részéről az volt, hogy az „Andrássy út 93. sz. alatt felállítandó gyűjteményemhez szükségem volt a Múzeumban jelenleg elhelyezett következő képeimre". Talán egy magánmúzeum alapítását tervezte a báró? Ezt a feltételezést látszik alátámasztani egy nemrégiben a párizsi Musée d'Orsay építészeti gyűjteményébe került heliogravűr, amely felirata szerint „Csetei Herzog Mór budapesti palotáját és múzeumát" ábrázolja (3. kép).

A látványterv meg nem valósult, elegáns épületének páros oszlopokkal kiemelt, párkányzatos középrizalitja mögött az első emeleten hatalmas ablakokkal tagolt reprezentatív bálterem rejtőzik, amely egy szökőkutakkal és virágágyásokkal gazdagon díszített kertre néz. A tervet Raoul Brandon (1878–1941) francia építész készítette 1900 körül.[7] A századforduló párizsi építészeti divatját követő épület nem csupán a feliratában megjelölt lehetséges funkciója miatt érdemel

3 · André Chauvet metszete Raoul és Maurice Brandon rajza után: *Palais et musée de Baron Herzog de Csete à Budapest,* 1900 körül. Heliogravűr

figyelmet, de a tervező személye miatt is. Raoul Brandon neve manapság kevéssé ismert, de korában főként Franciaországban (Párizs, Chartres), valamint a Balkánon (Athén, Szófia), Egyiptomban, a Közel-Keleten (Bejrút, Palmüra), Közép-Afrikában (Dakar), sőt még Kínában (Tiencsin) is tervezett városi palotákat, vidéki villákat, közintézményeket, bérpalotákat vagy kikötőt. Életműve szempontunkból legfontosabb darabja a kairói Belvárosban megépült Orosdy–Back nagyáruház, amely az egyiptomi város egyik legnagyobb department store-ja volt a századfordulón. Az áruház alapító-tulajdonosai a Monarchiából elszármazott Orosdy Adolf és Back Fülöp voltak. Orosdy még Kossuthtal együtt, a szabadságharc bukása után menekült Isztambulba, ahol világkereskedelmi céget alapított és meggazdagodott. Back Fülöppel társulva egymás után nyitották nagyáruházaikat, többek között Bukarestben, Plovdivban, Szalonikiben, İzmirben, Aleppóban, Bejrútban, Bagdadban, Tuniszban, Casablancában és Teheránban.[8] 1888-tól Párizsba telepítették a vállalat székhelyét, innen irányították a cégbirodalmat, Raoul Brandon építésszel is talán

The ART NEWS

VOL. XXVIII — NEW YORK

PRICE 25 CENTS

4 · August Renoir: Az Henriot család. *The Arts News,* vol. XXVIII., no. 24 (March 15, 1929)

itt találkozhattak. Orosdy Adolf fia, Fülöp (1863–1930) Herzog Mór Lipót egyik lánytestvérét, Margitot (1871–1957) vette feleségül, és ez a családi szál lehet a magyarázat arra, miért Brandon készített tervet Herzog báró soha meg nem valósult budapesti múzeuma számára.[9]

Gazdag gyűjteménye egyes értékes darabjait már maga Herzog Mór Lipót értékesíteni kezdte külföldön. Egyik első, hosszas kutatómunka eredményeként feltárt ügyletét nemrégiben egy német provenienciakutatónak sikerült dokumentumokkal is igazolnia: a szóban forgó Goya-képmást valamikor 1916 áprilisa és 1919 márciusa között adta el a frankfurti Richard Zerner műkereskedőnek.[10] A nemzetközi sajtó is nagy hírveréssel tárgyalt egy másik eladási ügyletet 1929-ben. Ha nyomába eredünk a Harry Adsit Bull beszámolójában olvasottaknak, egy műtárgymenekítési ügy közepében találjuk magunkat. Az újságíró ugyanis a következő mondattal fejezte be a budapesti Herzog báró gyűjteményéről szóló és azon belül El Grecónak a posztimpresszionista művészekre gyakorolt hatását bemutató tudósítását: „And even as this is written, so the rumor runs, the *Henriot group* is headed for America along with several other examples of the modern taste included in the Baron Herzog's collection."[11] Az Auguste Renoir által 1887-ben festett nagy méretű vászon a *The Art News* 1929. március közepi számának címlapján[12] már mint a berlini Galerie Matthiesen tulajdona szerepelt, ahogyan ugyanez a lap tudósította a gyűjtők nemzetközi közvéleményét arról, hogy további öt értékes modern festmény vándorolt a híres budapesti gyűjteményből a berlini galériába (Édouard Manet: *La Rue de Berne* [1887]; Paul Cézanne: *Csendélet almákkal és citromokkal* [1880]; Paul Cézanne: *Fürdőzők*]1887]; Honoré Daumier: *Fürdőzők;* Francisco Goya: *Casa Flores márkinő képmása*). Az eseményt nagy szenzációként aposztrofálták a korabeli lapok.[13] (4. kép)

Bármekkora szenzációt keltett is az eladás, meg kell jegyeznünk, hogy a Galerie Matthiesennek eladott hat festmény közül az a három, amely Nemes Marcelltől került a Herzog családhoz – vagyis Auguste Renoir *Henriot család*ja (1887),[14] Édouard Manet *La rue de Berne* (1887),[15] valamint Paul Cézanne *Fürdőzők* (1887)[16] című alkotása –, a hatályos magyar törvényi szabályozás szerint, az 1929. évi XI. tc. 24. és 26. §-i alapján kiviteli engedélyköteles lett volna, így külföldre való szállítása és eladása kizárólag hivatalos kiviteli engedéllyel történhetett volna meg.[17] Eddigi kutatásaim során nem kerültek napvilágra az erre az ügyre vonatkozó kiviteli engedélyek, ellenben egy vásárlási aktából világossá válik a hiány. Egy 1931-es tranzakció iratának pro domójában jegyzi meg Petrovics Elek főigazgató: „Csetei báró Herzog Mór Lipót úr mintegy három évvel ezelőtt 50,000 pengőt adományozott a vezetésem alatt álló Szépművészeti Múzeum alapjának vásárlási célra. Báró Herzog úr ezt az adományt egy kiviteli igényével kapcsolatban, a vele létrejött megállapodás alapján adta. […] az adomány nem volt rendes, egyoldalú és tiszta szolgáltatás, hanem a b. Herzog úr által berlini műkereskedőnek eladott és előadása szerint a kereskedő által külföldre kiviteli engedély nélkül kiszállított képekből keletkezett ügynek elintézése, hogy a múzeum legalább némi kárpótlást kapjon."[18] Vagyis a francia impresszionista képek illegális módon hagyták el Magyarország területét, az állam pedig utólagosan adta áldását az ügyletre.

Az eladások és műtárgy-menekítési kísérletek Herzog báró halála után folytatódtak, immár idősebb fia, András irányításával. Mint láttuk, András (1901–1942/43?) a hagyományos üzletvezetési rendnek megfelelően még édesapja életében belépett a családi cégbirodalom vezetőségébe. Tanulmányait Svájcban és Németországban folytatta, így igen korán önállóvá vált, ezért apja idő előtti nagykorúsítását kérvényezte az Árvaszéknél 1921-ben.[19] András ekkoriban a Société Anonyme des Tabacs d'Orient et d'Outre-Mer nevű párizsi cég bulgáriai megbízottjaként tevékenykedett. Apja cégében 1923-ban kapott cégvezetői kinevezést, később ő lett a Büchler és Tsa Banküzlet Rt.-nek, a családi cégcsoportok egyikének vezetője is. Házassága a Torinóból származó gróf Parravicini Mária Izabellával 1939-re annyira megromlott, hogy elváltak. Az asszony ezt követően hozzáment ifj. Bethlen Istvánhoz, az akkori miniszterelnök fiához, és az Andrással való házasságából származó két leánygyermekével együtt Olaszországba távozott.

Annak ellenére, hogy a családi cég vezetése felelősségteljes magatartást követelt volna meg tőle, Andrást játékszenvedélye gyakran sodorta pénzzavarba, amin sokszor törvényes, időnként pedig törvénytelen eszközökkel próbált úrrá lenni. Legidősebb gyermekként az önálló örökrészként megkapott Andrássy út 93. sz. palota tulajdonjogát 1939 márciusában jegyezte be részére a Földhivatal. Rajta kívül ekkor még itt lakott édesanyja, István öccse, valamint nagynénje, özv. Sváb Sándorné, született Herzog Irén (1867–1950) is. A folyamatosan anyagi gondokkal küzdő András rövidesen, 1941 júliusában nagyon nyomott áron, mindössze 35 000 pengőért eladta a házat nagynénjének, aki haláláig tulajdonosa maradt az ingatlannak.[20]

Levéltári források alapján felfejthető egy eset, amely állandósuló pénzzavarai törvénytelen rendezési kísérleteként értékelhető, egyben jellemzi Herzog András lelki- és morális alkatát. Még édesapja életében, 1924-ben történt, hogy egy Budapestre menekült, elszegényedett török hercegnő, Abdul Kadirné Mesiette Fatimának nyújtott hitelt, kézizálogként pedig családi ékszereket és antik perzsaszőnyegeket vett át tőle 2000 dollár értékben. Amikor évekkel később, 1939-ben a hercegnő vissza akarta váltani zálogait, Herzog letagadta az írásban nem rögzített zálogügyletet. A hercegnő másfél éves, ügyvédek útján folytatott, sikertelen egyezkedés után 1941-ben sikkasztás vádjával feljelentést tett ellene a bíróságon. A nyomozás során napvilágra került, hogy Herzog András és az általa fizetett magánnyomozók a per folyamán nem riadtak vissza a Mesiette Fatima oldalán tanúskodók megfigyelésétől, megfélemlítésétől, befolyásolásától, lefizetésétől sem. A budapesti ítélőtábla hosszú nyomozás után megállapította Herzog bűnösségét, és két év letöltendő börtönbüntetésre, valamint 10 000 pengő pénzbírság megfizetésére ítélte 1942. augusztus 29-én. A büntetés végrehajtását azonban felfüggesztették, mert a férfi időközben bevonult a Budapesti I. honvéd gyalogezredhez mint karpaszományos újonc. Az egységével a keleti frontra kirendelt Herzog a Vöröskereszt adatai szerint 1943 februárjában Prohorovkánál kisegítő munkaszolgálatosként orosz hadifogságba esett, és onnan valószínűleg nem tért vissza.[21]

A Galerie Matthiesen által 1929-ben megvásárolt műtárgyak a párizsi Galerie Seligman műkereskedéshez kerültek, amely egy New York-i vevő számára értékesítette tovább a műtárgyakat.[22] Seligmannak Herzog Andráshoz címzett, 1935. június 21-én kelt, további eladó képei felől érdeklődő levele nyilvánvalóvá teszi a műtárgykivitelek folyamatosságának gyakorlatát. „Je viens de revenir des États-Unis oú l'on m'a dit que vous aviez vendu quelques-uns des tableaux de votre collection. Bien que je n'aie jamais eu le plaisir de vous rendre visite, je me suis souvenu de la conversation que j'avais eue avec une des Mesdames Herzog que j'avais eu le plaisir de rencontrer à New York et qui m'avait cité les noms des peintres importants dont vous possédiez des tableaux. Puis je-vous demander si cela vous intéresserait de vendre quelques-unes des toiles qui vous restent? Dans l'affirmative, voudriez-vous me dire quels sont les tableaux qui sont encore chez vous?"[23]

Hasonlóképpen a New York-i Frick-gyűjtemény is élénk figyelmet tanúsított az 1930-as évek végétől a Herzog-kollekció iránt. Helen Clay Frick (1888–1984), a híres műgyűjtő, Henry Clay Frick (1849–1919) leánya, atyja halála után vette át a múzeummá alakított műtárgyegyüttes gyarapításának és feldolgozásának irányítását, az 1920-as években pedig megalapította a gyűjtemény művészettörténeti kutatási hátteréül szolgáló Frick Art Reference Libraryt. Ennek keretében gyűjtötték a nagy európai magángyűjteményekben található műtárgyanyag bibliográfiáját és fotódokumentációját. Helen C. Frick az újabb háború előszelét érezve fontosnak vélte a kontinensen található, kiemelkedő jelentőségű gyűjtemények dokumentálását, ezért 1938-ban felkérte Mario Sansoni fotográfust, hogy más gyűjtemények mellett készítsen fényképeket a Herzog-kollekció néhány, a könyvtári archívumból még hiányzó, értékesebb darabjáról. Az olasz fotográfus tervezett magyarországi utazása ugyan megvalósult, de a bizonytalan politikai helyzet miatt „the best works of the Museums and of private collections had been stored for safety in underground vaults and will be kept there until this latest danger has passed by. In view of these circumstances, I did not think it wise to start work there" – így Sansoni fotográfiák nélkül hagyta el Magyarországot.[24] Annak ellenére, hogy Sansoni később már nem tért vissza Budapestre, a Frick-könyvtár a háború idején is szorgalmasan gyűjtötte a szakirodalomban hozzáférhető információkat, így munkatársuk, Jessie E. Trindle 1942-re elkészíthette a Herzog-gyűjtemény egyes darabjaira vonatkozó hivatkozások listáját.[25]

5 · A Herzog-gyűjtemény képei az 1937-ben Wildenstein által rendezett El Greco kiállítás katalógusában

Néhány évvel később másféle módon, de hasonló szándékok vezérelték Herzog Andrást gyűjteménye néhány értékes régi spanyol festményének külföldre juttatásakor. 1937-ben Georges Wildenstein műkereskedő nagyszabású kiállítást rendezett El Greco műveiből a párizsi Gazette des Beaux-Arts szalonjában.[26] A kiállítás El Greco 49 festményét vonultatta fel a korban egyedülálló módon, közülük két festmény, a *Nagy Szent Jakab*ot ábrázoló (no. 30.),[27] valamint egy *Apostolfej* (no. 31.)[28] Herzog András tulajdonát képezte (5. kép). A kiállítási anyag nagyobbik része II. Károly román király gyűjteményéből származott, és a román tudományos élet szereplői ajánlották a témát a hírneves, Londonban és Párizsban is nagy házzal rendelkező műkereskedő figyelmébe.

Annak ellenére, hogy El Greco festészete már az 1910-es években zajos sikert aratott, és élelmes gyűjtők – köztük Nemes Marcell – igyekeztek minél több művét felkutatni s megszerezni, a festő életműve eladdig nem kapott méltó múzeumi bemutatkozási lehetőséget. A Wildenstein által szervezett tárlat szakmai jelenősége ezért óriási volt, amit nemcsak a művek nagy száma, de a támogatókat, a tiszteletbeli bizottságot és a valóságos szervezőket, tanácsadókat felsoroló névsorok is ékesen bizonyítanak. A tiszteletbeli bizottság (Comité d'honneur) tagjai között megtaláljuk Khuen-Héderváry Sándort, Magyarország franciaországi nagykövetét, Csánky Dénest, a Szépművészeti Múzeum akkori igazgatóját, magát Herzog Andrást, valamint Gaston Maugras-t,

Franciaország magyarországi nagykövetét is. A tudományos tanácsadók között pedig feltűnik Kenneth Clark, a londoni National Gallery igazgatójának neve, aki – mint látni fogjuk – kulcsszerepet játszott a történetben. A Herzog-gyűjtemény El Greco-képei 1912 előtt Nemes Marcell révén már bizonyosan Magyarországra kerültek, ekként szerepelniük kellett a műkincs-nyilvántartásban, ezért beletartoztak a kiviteli engedélyköteles kategóriába. Vagyis a kiállításra kölcsönzött két mű az 1929-es múzeumi törvény hatálya alá esett, és érvényes kiviteli engedély nélkül nem lett volna exportálható. Eddigi ismereteink szerint azonban a két Greco-festmény legális kivitelét nem igazolja semmiféle hivatalos engedély.

A történet következő fejezete egy évvel később Londonban zajlott. A Spanish Art Gallery magángaléria tulajdonosa, Thomas Harris szervezésében 1938. november–decemberben nagyszabású spanyol festészeti kiállítást láthatott a közönség *From Greco to Goya*[29] címmel. Erre a tárlatra Herzog András ismét kölcsönözte gyűjteménye legszebb darabjait, hét El Grecót, három Goyát és Francisco de Zurbarán, valamint Alonso Cano egy-egy művét.[30] A kölcsönzés szabályos kiviteli engedéllyel történt az év második felében.[31] A kereskedelmi tevékenységet is folytató galéria nagy sikerű kiállításáról a tekintélyes szakmai folyóirat, a *The Burlington Magazine* is beszámolt,[32] kiemelve a Herzog-gyűjtemény tárlaton szereplő El Greco-képét, a *Szent Család*ot. A kiviteli engedélyben foglaltaknak megfelelően a kiállítás végeztével, 1938 decemberében, de legkésőbb 1939 januárjában vissza kellett volna szállítani a képeket Budapestre, ám ezen a ponton a történet fordulatot vett.

Ugyanis Kenneth Clark, a National Gallery igazgatója 1939. február 28-án kelt, Csánky Dénesnek címzett levelében a múzeumigazgató közbenjárását kérte a kiviteli engedély meghosszabbítása végett. Indoklása szerint „some of his [András Herzog's] pictures are now hanging here where they form part of a special exhibition of El Greco and Goya. […] I am writing to ask if you can use your influence in order that the loan may be prolonged".[33] Csánky válaszlevelében közölte, hogy a felettes szervek nem kívánják meghosszabbítani a különösen nagy értéket képviselő gyűjtemény kiviteli engedélyét. „In reply to your letter from the 28th of February, although I tried to do best for the prolongation of the pictures of Baron Herzog, I did not obtain the permission. Our authorities believe that the present situation of political tension is not advisable to prolong the loan. The Ministry of Finances even finds that the pictures representing a great value, are already too long abroad. But at any future more appropriating time the authorities will not decline the renewing of the exhibition, when our public opinion will not look apprehensively at such a permission […] so we are obliged to ask the sending back of the pictures in accordance

6 · El Greco képei az Andrássy úti palotában

with our agreement."[34] A hosszabbítás megtagadása értelmében a képeket 1939 májusában visszahozták Budapestre (6. kép).

Ez a londoni kitérő több rendkívüli mozzanatot is tartalmaz. Ahogyan Clark levelében említette, „two years ago I visited the collection of Baron Herzog and asked him if he would be so kind as to lend us some of his pictures for exhibition in the National Gallery. Last autumn he agreed to do this".[35] Éppen ezért meglepő, hogy a kiállítást egyáltalán nem említik sem a National Gallery Budapesten hozzáférhető katalógusai, sem pedig a korabeli sajtóközlések. Felvetődik a kérdés: talán hirtelen ötletként született a Harris-féle galériában legálisan ott lévő festmények londoni tartózkodásának meghosszabbítási kísérlete?

A források alapján annyi valószínűsíthető, hogy nem önálló, időszakos tárlaton szerepeltek Herzog András képei a National Gallery falai között, hanem az állandó kiállításba integrálva, a múzeum festményei között lóghattak. Ezt a feltevést erősíti Weiss Alfonz egy háború utáni megjegyzése, amelyet Kenneth Clarkhoz intézett, amikor arról érdeklődött, hogy a londoni múzeum rendelkezik-e esetleg fotókkal a festményekről. „Maybe the Herzog paintings were included in the National Gallery's catalog (sic!) when they were exhibited there."[36] Ez megmagyarázná az időszaki katalógus hiányát és azt, hogy miért nem szerepel a lapokban egyetlen tudósítás sem az eseményről.

Figyelmet érdemel Clark azon kijelentése is, miszerint „the exhibition is being visited by large numbers of people and I planned to keep it open several month longer". Vajon mit értett 1939 februárjában „néhány hónappal való meghosszabbításon" az igazgató? Tudjuk, hogy a háborútól való félelem miatt az intézmény 1939. augusztus 23-án végleg bezárta kapuit, a műtárgyakat pedig alig három hét leforgása alatt Walesbe és Skóciába szállították.[37]

Konstantin Akinsha egyik legutóbbi cikkében[38] – Mravik László egy utalása alapján[39] – megemlíti, hogy „Foreseeing the coming storm, András unsuccessfully tried to send the art treasures abroad hoping to give them on loan to the National Gallery in London. In spite of the support given by Kenneth Clark, who was the director at that time, the Hungarian government prohibited the loan agreement." Számos példa ismert a magyarországi zsidó nagypolgárságnak az 1930-as évek legvégén megkísérelt vagyonmentő akcióiról.[40] Akinsha feltevésének nyomába eredve sikerült megtalálnom a National Gallery Board Meetingjének 1938. június 14-én készült jegyzőkönyvét, amely rögzítette Herzog András valódi szándékát a képekkel kapcsolatban. „The Director reported that Baron Herzog had offered to lend any of his pictures to the Gallery for any reasonable period, minimum three years. Complete liberty how to treat this offer was left to the Trustees. As Baron Herzog wished the formal demand for the loan to come from the National Gallery the Director proposed for asking all Grecos and Goyas in view of a Greco-Goya Exhibition at the Gallery. The Director would then try to get other pictures by these painters from English collections for a few months, after which *the less interesting Herzog-pictures could be stored in the Reference Section and the others shown in one of the Spanish rooms* [kiemelés a szerzőtől]. The Director pointed out that the new room was suitable for loan exhibitions. The Board approved of the plan and the Chairman asked the Director to make arrangements for some such Exhibition next autumn."[41] Vagyis a múzeumbeli bemutatás a valódi cél elfedését szolgálta volna. Kenneth Clark támogató jellegű próbálkozásai ellenére a kiviteli engedély lejártával a magyar hatóságok megtagadták a meghosszabbításukat, és sürgették a képek Magyarországra való visszahozatalát. Időközben a napi sajtó is egyre erőteljesebb hangnemben tárgyalta az ügyet, így a közvélemény számára is ismertté vált.[42] Herzog András a végsőkig próbálta festményeit Londonban tartani, ennek részleteiről tanúskodik a National Gallery vezetőségének egy másik, 1939. március 14-i ülésén készült emlékeztetője is: „Threatened withdrawal of the Baron Herzog's pictures. The Director explained that while the Baron Herzog had arranged with him to lend the pictures for three years or more, he had arranged with the Hungarian Government merely for a short loan, subject to renewal. The latter was now demanding the return of the pictures, and when, in consequence

7 · Enteriőr a gyűjtemény impresszionista műveivel (Manet, Renoir, Gauguin)

Baron Herzog's wishes were consulted, he had replied that in the circumstances he had no option but to request that the pictures be sent back. All attempts to influence the Hungarian Government had failed, and it appeared that the pictures would have to go. On the morning of the meeting, however, the Director received a letter from one of Baron's agents in England asking him not to send the pictures off immediately as he still had hopes of the Hungarian Government reconsidering their decision."[43] A család tehát a végsőkig bízott a képek Londonba menekítésének és épségük megóvásának sikerében, ahogyan Weiss Alfonz a háború után Kenneth Clarkhoz írott levelében is utalt erre, hogy képeik „(they) were exhibited in London shortly before war broke out and you had promised to protect them against bombardment".[44] A magyar kultusztárca azonban a több irányból érkező meggyőzési kísérletek ellenére sem hosszabbította meg a kiviteli engedélyt, így a képek 1939 májusában visszatértek Budapestre.

Herzog András régi spanyol képei mellett impresszionista műveket is kölcsönzött a háború kitörését közvetlenül megelőző időszakban külföldre. 1938. július 2. és szeptember 25. között rendezték meg az amszterdami Stedelijk Museumban a *Honderd Jaar Fransche Kunst (Száz év francia művészete)* című tárlatot I. Vilma királynő uralkodásának negyvenéves jubileuma alkalmából. Erre a kiállításra Herzog András öt festményt kölcsönzött, Camille Corot *Margarétás hölgy,* Auguste Renoir *Nő madárral,* Claude Monet *Halászbárkák,* Gustave Courbet *Blonay-i kastély* és Paul Gauguin *Csendélet Laval képmásával* című műveit[45] (7. kép).

A 374/1938. számú érvényes kiviteli engedéllyel kiszállított festményeknek 1938. december 15-ig vissza kellett volna térniük Budapestre, de a kiviteli engedélyen látható feljegyzés szerint csak jó fél évvel később érkeztek vissza.[46] A késlekedés oka a londonihoz hasonló lehetett: a kiállítást követően Herzog András minden bizonnyal megpróbálta menekíteni vagy eladni az Amszterdamba kölcsönzött festményeit is, ennek érdekében a kiállításra való hivatkozással kérelmezte a kiviteli engedély meghosszabbítását. Dr. Szily Kálmán, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára 1939 januárjában a következő indoklással tagadta meg kérését: „(Úgy Hatvany Ferenc báró, mint) Herzog András báró világhírű gyűjteménye olyan nagy értékei Magyarország magánkézen lévő műkincseinek, hogy azoknak az ország területén levő tartása kulturális érdekünk. Éppen ezért, hogy gyűjteményeiknek legnevezetesebb darabjai az ország területére visszaszállíttassanak, kénytelen vagyok a szóbanforgó kérést megtagadni."[47] Szily államtitkár 15.092/1939. számú, 1939. január 21-én kelt bizalmas leiratában azt is közölte Csánky Dénessel, a Szépművészeti Múzeum igazgatójával, hogy „Báró Herzog András […] beadványára vonatkozólag megjegyzem, hogy a hollandi királynő uralkodási jubileuma alkalmából Amsterdamban rendezett szépművészeti kiállítás az itteni hollandi követség közlése szerint már bezárult, így a Herzog báró által felhozott indoklás nem helytálló".[48] Az amszterdami kiállításra kölcsönzött képek végül a VKM többszöri sürgetése után, 1939. június 17-én tértek vissza Magyarországra.

A fentebb tárgyalt műtárgyak legtöbbjének későbbi sorsa is közös volt: az 1944-ben bevezetett kényszerintézkedések során zár alá vették, majd államosították, végül elkobozták, majd a Szépművészeti Múzeum műtárgyaival együtt a közeledő front elől Ausztriába és Németországba

menekítették őket. A háború végét követően visszaszállították Budapestre, majd a tulajdonosok felkutatása után gondosan visszaszolgáltatták valamennyit. Ezt követően számos műtárgy hivatalos kiviteli engedéllyel, némelyikük viszont illegális úton, engedély nélkül került külföldre, jelentősen apasztva a magyarországi műtárgyállományt számban és minőségben egyaránt. Megint más történet, amikor az egykor a Herzog-gyűjteményt gazdagító darabok – egy újabb sikertelen kicsempészési kísérletet követően – a Szépművészeti Múzeumba jutottak. Fordulatos történetüknek azonban messze még a vége.

Radványi Orsolya a Szépművészeti Múzeum
Régi Képtárának kurátora.

JEGYZETEK

[1] Herzog Péternek Schweiger Juliannától három gyermeke született, Irén, Mór Lipót és Margit.

[2] Kövér Gy., M. L. Herzog & Comp. Három nemzedék öröksége, *Budapesti Negyed* 1, no. 1 (1993), 43–55.

[3] Herzog Mór Lipót hagyatéki ügye. BFL PK II. 564.072/1940.

[4] A témáról: L. Baldass, Herzog báró gyűjteménye, *Magyar Művészet* 1927, 177–193; Mravik L., *Sacco di Budapest and Depredation of Hungary 1938–1949*, Budapest 1998, 305–349; Id., Budapest műgyűjteményei a két világháború között, *Budapesti Negyed* 32–33 (2001), 170–172; K. Akinsha, Reclaiming Lost Treasures, *Art News* (June 2012), 80–85.

[5] Alfred Lichtwark egy 1911 októberében kelt levelében utalt arra, hogy Nemes valójában nem is műgyűjtő, hanem Herzog báró ügynöke, aki egyes londoni és párizsi műkereskedők helyi filiáléjaként és képviselőjeként tevékenykedik (A. Lichtwark, *Briefe an die Kommission für die Verwaltung der Kunsthalle*, Bd. XIX., Hamburg 1919, 177). Géber Antal a magyar műgyűjtőkről készített kataszterében több helyen utal a Nemes és Herzog báró közötti pénzügyi összefonódásra (Géber A., *Magyar műgyűjtők* I–II., kézirat, I. 130–138; 226–235). Részeredményeket tartalmazó publikációk a témában többek között: Sinkó K., A magyar műgyűjtés 1850 után – a magángyűjteményi kiállítások tükrében, in *Válogatás magyar magángyűjteményekből,* Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1981, 20; Mravik L., „…Hercegek, grófok, naplopók, burzsoák…" Száz év magyar képgyűjtése, in *Modern magyar festészet I. 1892–1919,* Kieselbach Galéria, Budapest 2003, 17; Németh I., Nemes Marcell, a műgyűjtő, in *El Grecótól Rippl-Rónaiig. Nemes Marcell a mecénás műgyűjtő,* kiáll. kat., Szépművészeti Múzeum, Budapest 2011, 38–61; Németh I., Nemes Marcell, a mecénás, in *El Grecótól Rippl-Rónaiig* 2011, 62–85; Molnos P., A Nemes-gyűjtemény modern külföldi festményei, in *El Grecótól Rippl-Rónaiig* 2011, 100–125.

[6] Herzog báró letétül átadja Paál László egy festményét, amely korábban Nemes Marcellé volt, Szépművészeti Múzeum (SZM) Központi Irattár, 762/1914; báró Herzog Munkácsy két festményét adja át letétül, amelyek korábban Nemes Marcellnál voltak, SZM Központi Irattár, 1436/1914; Báró Herzog Mór letétül átadott képeket kér vissza, az átvevő Nemes Marcell, SZM Központi Irattár, 330/1916.

[7] André Chauvet metszete Raoul és Maurice Brandon rajza után: *Palais et musée de Baron Herzog de Csete à Budapest,* 1900 körül, heliogravűr, papír, 562 × 381 mm, Párizs, Musée d'Orsay, ltsz. ARO 2002 194 46.

[8] U. M. Kupferschmidt, *The European Department Stores and Middle Eastern Consumers. The Orosdy-Back Saga*, Ottoman Bank and Archive and Research Centre, Istanbul 2007.

[9] Az Orosdy–Herzog családi kapcsolatról: Alföldy G., A pilisszántói Orosdy-kastély és parkja, *Ars Hungarica* 27, no. 2 (1999), 390–391.

[10] Francisco de Goya: *Don Juan Bautista de Goicoechea y Urutia portréja,* olaj, vászon, 111,5 × 80 cm, Karlsruhe, Staatlichen Kunsthalle, ltsz. SKK 2515. T. F. Rosebrock, Provenienz lückenlos erschlossen. Zur Herkunft eines Goya-Porträts in der Staatlichen Kunsthalle Karlsruhe, *Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen in Baden-Württemberg* 50 (2013/2014), München 2015, 13–34.

[11] H. Adsit Bull, The Traveller's Note Book – The Baron Herzog Collection in Budapest, *International Studio* vol. XCIV, no. 389 (October 1929), 69–70.

[12] *The Art News* vol. XXVIII, no. 24 (15 March 1929).

[13] *Az Est, 1929. július 26., 7; Pesti Napló, 1929. július 17., 7.; Pesti Napló, 1929. július 26., 7.; The Art News vol. XXVIII, no. 46 (17 August 1929), 8–9; 8 Órai Újság, 1930. január 29., 4.*

[14] 1912-ben kiállítva Nemes Marcell budapesti gyűjteményének düsseldorfi bemutatóján (*Katalog der aus der Sammlung des Kgl. Rates Marczell von Nemes–Budapest ausgestellten Gemälde,* Städtische Kunsthalle Düsseldorf 1912, no. 108.); aukcionálva Párizs, 1913, 119. tétel (*Catalogue des tableaux anciens… Catalogues des tableaux modernes… composant la collection de M. Marczell de Nemes de Budapest*, Galerie Manzi-Joyant, Paris, 18 Juin, 1913). 1935 óta az Egyesült Államokban, a merioni (PA) Barnes Foundation gyűjteményében (ltsz. BF949).

[15] 1911-ben kiállítva Nemes Marcell budapesti gyűjteményének müncheni bemutatóján (München 1911, no. 32.); aukcionálva Párizs, 1913, 110. tétel (*Katalog des aus der Sammlung des Kgl. Rates Marczell von Nemes–Budapest ausgestellten Gemälde,* Alte Pinakothek, München). Ma a Los Angeles-i J. Paul Getty Museum gyűjteményében, ltsz. 89.PA/71.

[16] 1912-ben kiállítva Nemes Marcell budapesti gyűjteményének düsseldorfi bemutatóján (Düsseldorf 1912, no. 116.); aukcionálva Párizs, 1913, lot no. 88. Ma a szentpétervári Ermitázs gyűjteményében, ltsz. 3KP536.

[17] Az 1929. XI. törvénycikk (a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéseiről) III. fejezet 24. § kimondja, hogy a „művészeti, tudományos, történeti vagy múzeális szempontból különösebb jelentőséggel bíró ingóságokat (ingó műemlékeket) a Tanács a tulajdonos értesítése mellett nyilvántart. […] Képzőművészeti alkotások a művész halálától számított 25 év eltelte előtt, iparművészeti alkotások a mű elkészültétől számított 50 év eltelte előtt, a törvény életbelépte után külföldről behozott ingó műemlékek a behozataltól számított 25 év eltelte előtt nyilvántartásba nem vehetők." Továbbá a 26. § szerint „a 24. § rendelkezései értelmében nyilvántartott ingóságokat az ország területéről csak a Tanácsnak vagy a tőle szabályrendeletben kijelölt szervnek előzetes engedélyével szabad kivinni. A kiviteli engedély megadása esetében az engedélyes a Közgyűjtemények Országos Alapja javára a második bekezdés esetében az érték 10-%-át meg nem haladó, a harmadik bekezdés esetében az érték 2%-át meg nem haladó díjat tartozik fizetni, melynek értékét és a befizetés módozatait a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel állapítja meg. E díj, a kiviteli engedélyt megadó szervvel történt megállapodás szerint, az illető intézmény gyűjtési körébe vágó megfelelő értékű tárgyak átengedésével is leróható. Nyilvántartás tárgyául nem szolgáló ingóságokról a Tanács a tulajdonos kívánságára és költségére bizonyítványt állít ki, hogy ezek az országból külön engedély nélkül kivihetők."

[18] SZM Központi Irattár, 724/1929; 938/1931. Az utóbbi irat pro domóján található, utólagosan hozzáfűzött feljegyzés dátuma 1932. X. 21., ami arra enged következtetni, hogy Mór Lipót 1930-ban bekövetkezett halála után idősebb fia, András vitte tovább ezt az ügyletet is. Ezúton köszönöm meg Farkas Kornél kollégám szíves segítségét, aki felhívta a figyelmemet a fenti iratokra.

[19] Herzog András nagykorúsítása. Budapest székesfőváros árvaszéke 20613/1/1921. BFL XXXI. 10.571/1941.

[20] Az épületet 1951-ben államosították, ettől fogva a Belügyminisztérium kezelésébe tartozott, és az Államvédelmi Hatóság használatában volt. 5197. sz. Birtoklap, Budapest székesfőváros Dunabalparti rész. BFL M–VI –1390.

[21] Herzog András sikkasztási ügye. BFL XXXI. 10.571/1941

[22] Germain Seligman és Franz Zatzenstein közötti levélváltás (1935. szeptember 18. és szeptember 27.), Édouard Manet *Rue de Berne* képének értékesítésével kapcsolatban. Smithsonian Institution, Archives of American Art, Jacques Seligman & Co. records, Seligman, Collection Book, Ref. Nos. 1–50, 1929–1942, Box 246, Folder 10, 34.

[23] „Nemrégiben tértem vissza az Egyesült Államokból, ahol azt hallottam, hogy eladta gyűjteményének néhány darabját. Annak ellenére, hogy soha nem volt részem abban az örömben, hogy Önnél látogatást tehettem volna, nagyon jól emlékszem egy beszélgetésre, amit a Herzog család egy nőtagjával volt szerencsém folytatni, akivel New Yorkban találkoztam, és aki felsorolta azon jeles mesterek neveit, akiktől Ön képeket birtokol. Megkérdezhetem, esetleg szándékában áll-e a megmaradtakból további képeket eladni? Amennyiben igen, közölné, mely festmények vannak még Önnél?" Smithsonian Institution, Archives of American Art, Jacques Seligman & Co. records, baron Herzog, 1929–1935, http://www.aaa.si.edu/collections/container/viewer/Herzog-Baron--291473 (letöltés 2013. december 14.).

[24] *Mario Sansoni Correspondence,* Frick Art Reference Library Central Correspondence – Photographers, Mario Sansoni levele a Frick Library munkatársának (1938. október 10.). Itt köszönöm meg Tessa Rosebrocknak, hogy felhívta a figyelmemet a Frick-könyvtár gyűjteményében őrzött dokumentumok létezésére.

[25] *Notes on references to the Baron Herzog collections,* comp. J. E. Trindle, 1942. The Frick Collection / Frick Art Reference Library Archives.

[26] *Domenico Theotocopuli El Greco*, Exposition organisée par la Gazette des Beaux-Arts, Paris 1937.

[27] 1910-től dokumentáltan Nemes Marcellnél Budapesten (*Nemes Marcell képgyűjteményének kiállítása a Szépművészeti Múzeumban*, kiáll. kat., Budapest 1910–1911, no. 5.). Ma a moszkvai Grabar Intézet gyűjteményében, ltsz. 18.

[28] *Catalogue des tableaux anciens… Catalogues des tableaux modernes… composant la collection de M. Marczell de Nemes de Budapest*, Galerie Manzi-Joyant, Paris, 17 Juin, 1913, 38. tétel. A Szépművészeti Múzeum megvásárolta 1945-ben.

[29] *From Greco to Goya,* kiáll. kat., Thomas Harris Ltd./Spanish Art Gallery, London 1938.

[30] Ezek a következők voltak: El Greco: *Szent András apostol* (ma SZM, Budapest, ltsz. 51.800); *Apostolfej* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 9048); *Krisztus az Olajfák hegyén* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 51.2827); *Angyali üdvözlet* (ma São Paulo, Museu del Arte, ltsz. 166P); *Krisztust megfosztják ruháitól* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 50.747); *Szent Család* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 50.755); *Nagy Szent Jakab* (ma Moszkva, Grabar Intézet, ltsz. 18.); Francisco Goya: *Bikaviadal* (ma lappang); *Karnevál* (egykor Moszkva, Grabar Intézet, ltsz. 30); *Ivók* (ma Raleigh, North Carolina Museum of Art, ltsz. G. 56.13.1); Alonso Cano: *Balthasar Carlos infáns képmása* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 51.2828); Francisco de Zurbarán: *Szent András apostol* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 50.749). Ezek közül hat festmény a jelenleg zajló nemzetközi per tárgyát képezi.

[31] SZM Központi Irattár, 497/1938 sz. kiviteli engedély.

[32] *The Burlington Magazine* vol. 73, no. 429 (1938), 275–276.

[33] SZM Központi Irattár, 197/939, 1939. február 28.

[34] SZM Központi Irattár, 197/939, 1939. március 10.

35 SZM Központi Irattár, 197/939, 1939. február 28.

36 Weiss Alfonz levele Kenneth Clarkhoz (New York, 1947. január 27.), Hyman Kreitman Research Centre for the Tate Library Archives, TGA 8812/1/3/3393/1–2. Ezúton is köszönöm Andrew Gent segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta a dokumentumot.

37 http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/history/the-gallery-in-wartime/.

38 K. Akinsha, „Lunching under the Goya. Jewish Art Collector during Budapest's Golden Age". Quest. Issues in Contemporary Jewish History, *Journal of Fondazione Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea* no. 2 (October 2011), 204.

39 Mravik 1998, 72.

40 Analógiaként Bedő Rudolf esete említhető. Ő 1939-ben, Csánky Dénes kiviteli engedélyének birtokában, Londonba menekítette festmény- és iparművészeti kollekciójának legjavát, de a háború kitörésekor teljes vagyonát mint ellenséges állam polgárának tulajdonát lefoglalták, majd később nyilvános árverésen eladták. (Az angol kormány 1998-ban fizetett jóvátételt a leszármazottaknak.) Részletesebben: *Tudás és szenvedély: Bedő Rudolf gyűjteménye*, szerk. Molnos Péter, Kieselbach Galéria, Budapest 2010.

41 *National Gallery's Board minutes,* NG 1/11, 1938. június 14. Ezúton is köszönöm Alan Crookham levéltáros szíves segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta a londoni National Gallery levéltárában őrzött dokumentumokat.

42 [Balás-Piri L.], Botrányos képcsempészést fedezett fel a Szépművészeti Múzeum. Hogyan került Londonba Herzog András képgyűjteménye?, *Összetartás* vol. IV, no. 6 (1939. február 12.), 6.

43 *National Gallery's Board minutes,* NG 1/11, 1939. március 14. A képeket a múzeum kölcsönzési naplója szerint 1939. május 19-én bocsátották útjukra Budapest felé.

44 Weiss Alfonz levele Kenneth Clarkhoz (New York, 1947. január 27.), Hyman Kreitman Research Centre for the Tate Library Archives, TGA 8812/1/3/3393/1–2.

45 Camille Corot: *Margarétás hölgy* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 501.B); Auguste Renoir: *Nő madárral* (ma Moszkva, Grabar Intézet, ltsz. 34); Claude Monet: *Halászbárkák* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 436.B); Gustave Courbet: *Blonay-i kastély* (ma Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz. 534.B); és Paul Gauguin: *Csendélet Laval képmásával* (ma Indianapolis, Indianapolis Museum of Art, ltsz. 1998.167).

46 SZM Központi Irattár, 98/1939.

47 SZM Központi Irattár, 98/938.

48 SZM Központi Irattár, 98/938. b.

GIOVANNI BONAZZA (VELENCE, 1654 – PADOVA, 1736) ÉS MŰHELYE PORTRÉRELIEF-SOROZATA A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM – MAGYAR NEMZETI GALÉRIÁBAN

TOKAI GÁBOR

Az Országos Magyar Történeti Múzeum[1] 1943. november 5-én, több más plasztikai alkotással együtt, tizenöt portréreliefet adott át a Szépművészeti Múzeumnak. Az átadást rögzítő irat szerint a művek a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának gyűjteményéből származó maradványok.[2] A tizenöt márvány portrérelief egyforma, ovális gipszkeretbe helyezett.[3] A profilportrékon ábrázolt személyek váltakozva jobbra vagy balra néznek. Közülük négy darab – mely elkülönül a többitől plasztikusabb kidolgozása által is – nem visel semmilyen, az ábrázoltak azonosítását lehetővé tévő feliratot. A művek nagyobbik hányadán, összesen tizenegy darabon, szépen formált, egységes, antikva jellegű vésett és festett latin feliratokból (melyeknek a portrék éppen csak hogy helyet hagynak) azonban kiderül, hogy a műalkotások népvándorlás kori és kora középkori (5–11. század) uralkodókat jelenítenek meg. Ez utóbbi darabok hátoldalán található, valószínűleg a 19. századból származó, kézírásos cédulákon az ábrázoltak neve mellett uralkodási dátumaikat, valamint egy azonosító sorszámot is feltüntettek.[4] A keretek apróbb sérüléseitől eltekintve a művek állapota jó; három dombormű kettétört, restaurált, ez utóbbiak közül két alkotásnál a feliratmező sérült, részben (ügyetlenül) pótolt. A felirat nélküli négy portrén semmi nem utal arra, hogy szintén uralkodók ábrázolásai volnának (például az előbbiekkel ellentétben egyikük sem visel koronát). A királysorozatot ez utóbbiaktól laposabb faragása is elkülöníti, a domborművek azonban egy stíluskörbe tartozónak tűnnek, egyetlen művész vagy műhely alkotásainak.

A reliefek készítésének idejét a beleltározáskor[5] a 19. század elejére helyezték, és első ránézésre általános klasszicista-romantikus jellegű stílusuk nem is mond ellent a datálásnak. A sorozat